

Mirosław Klusek

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

**KONWERSJA ZADŁUŻENIA ROLNICZEGO JAKO ELEMENT WALKI
PAŃSTWA Z KRYZYSEM W ROLNICTWIE W POLSCE
MIĘDZYWOJENNEJ**

*CONVERSION OF AGRICULTURAL DEBT AS ELEMENT
OF STATE FIGHT AGAINST CRISIS IN AGRICULTURE
IN INTERWAR POLAND*

Słowa kluczowe: rolniczy kredyt długoterminowy, rolniczy kredyt krótkoterminowy, konwersja zadłużenia, Państwowy Bank Rolny, Bank Akceptacyjny

Key words: long-term agricultural credit, short-term agricultural credit, debt conversion, National Bank for Agriculture, Acceptance Bank

Synopsis. Praca jest fragmentem badań prowadzonych nad kredytem rolniczym w Polsce międzywojennej. W miarę pogłębiania się kryzysu czynniki rządowe były coraz bardziej przekonane o konieczności przyjęcia rolnictwu z pomocą. Na początku lat trzydziestych została opracowana państwowa akcja wsparcia rolnictwa, której celem było umożliwienie gospodarstwom rolnym przetrwanie i zaadoptowanie się w zmienionych warunkach kryzysu. Jednym z elementów tej akcji była konwersja zadłużenia rolniczego. Jej głównym adresatem były przede wszystkim gospodarstwa rolne nadmiernie zadłużone. Miano nadzieję, iż dzięki konwersji uda się uniknąć masowych licytacji gospodarstw będących w trudnej sytuacji finansowej.

Wstęp

Celem artykułu było przedstawienie i omówienie akcji konwersji zadłużenia rolniczego, będącej częścią rządowego programu walki z kryzysem w rolnictwie w Polsce międzywojennej. Zajęcie się tymże tematem wynika przede wszystkim z faktu, iż prowadząc badania nad kredytowaniem rolnictwa w okresie dwudziestolecia międzywojennego, nie sposób pominąć problem nadmiernego zadłużania się rolników i jego skutków w sytuacjach kryzysowych. Zwłaszcza, że obecnie mamy przed sobą perspektywę kolejnego kryzysu w gospodarce światowej i być może rozwiązania zastosowane przez rząd polski w omawianym okresie mogą być przydatne.

Literatura naukowa dotycząca kryzysu w rolnictwie w Polsce międzywojennej jest dość obfita [Ciepielewski 1968, 1969, Mieszczankowski 1983, Orczyk 1971]. Brakuje natomiast publikacji, które w szerszy sposób omawiają rolę państwa w walce z jego skutkami. Zwłaszcza, że wdrożenie w życie konwersji zadłużenia rolniczego w zdecydowany sposób przeciwdziało fali licytacji nadmiernie zadłużonych gospodarstw rolnych.

Zastosowanie metody badawczej polegającej na analizie dokumentów Państwowego Banku Rolnego, w odczuciu autora w znaczny sposób umożliwiło zrealizowanie zamierzonego celu. Podstawową bazą źródłową służącą do opracowania były materiały zawarte w opublikowanych Sprawozdaniach Państwowego Banku Rolnego za lata 1923-1938.

Rządowa akcja pomocy dla rolnictwa

Rządowa akcja pomocy dla rolnictwa miała przeciwdziałać gwałtownemu przebiegowi kryzysu w rolnictwie przez zmniejszenie dysproporcji pomiędzy cenami artykułów rolnych a innymi elementami gospodarki. Równocześnie jej zadaniem było niedopuszczenie do likwidacji gospodarstw znajdujących się w kłopotliwej sytuacji finansowej, które posiadały zdrowe podstawy ekonomiczne. Pomoc dla nich miała polegać na udzieleniu wsparcia, które by im umożliwiło przetrwać kryzys i przystosować się do zmienionych warunków.

Podtrzymanie cen produktów rolnych rząd realizował głównie za pomocą polityki zbożowej. Ochrona celna miała zagwarantować, iż rynek krajowy pozostanie dla własnej produkcji rolnej [Żabko-Potapowicz 1936]. Zapewnieniu utrzymania cen powyżej parytetu eksportowego służył zwrot cel i

koncentracja wywozu [Rusinek 1934]. Przy wywozie żyta i pszenicy stosowano zwrot ceł w wysokości 6 zł za 100 kg. Początkowa kwota zwrotu przy jęczmieniu 4 zł za 100 kg została podniesiona w 1933 r. do 6 zł. W tym roku również został wprowadzony zwrot ceł przy wywozie owsa w wysokości 4 zł za 100 kg. Premiowanie wywozu produktów roślinnych zostało ograniczone dopiero w 1936 r. Powodem obniżenia zwrotu ceł był wzrost cen zbóż na rynku krajowym [Sprawozdanie... 1936]¹.

Ponadto, premie otrzymywali eksporterzy: produktów przemiału, słodu, lnu, pakul oraz masła. Natomiast w przypadku wywozu mięsa i przetworów mięsnych zwroty ceł były stosowane do września 1933 r. Przyczyna tkwiła w skontyngentowaniu przez kraje importujące praktycznie całego wywozu mięsa i przetworów mięsnych. W tej nowej sytuacji eksportowej, premie wywozowe przestały już być czynnikiem poprawiającym konkurencyjność tych produktów na rynkach światowych. Mechaniczne premiowanie wywozu mięsa i przetworów mięsnych zostało zastąpione przez indywidualne zasiłki [Sprawozdanie... 1932].

W 1932 r. rząd podjął działania mające na celu zmniejszenie rozpiętości cenowych pomiędzy produktami rolnymi a przemysłowymi, które polegały na obniżeniu cen artykułów przemysłowych². Pod koniec 1930 r. stosunek cen hurtowych produktów rolnych do przemysłowych wynosił 72,7%³. Przy czym bardzo istotnym jest fakt, iż ludność wiejska wszystkie produkty przemysłowe nabywała po cenie detalicznej, które to tylko w nieznacznym stopniu uległy obniżeniu, natomiast za własne produkty otrzymywała ceny hurtowe, bardzo często niższe od cen giełdowych [Kaliński, Landau 2003], co powodowało, iż siła nabywcza rolnictwa spadła o wiele bardziej, niż można by było to wnioskować na podstawie przytoczonych danych liczbowych. Według obliczeń Instytutu Badania Konjunktur, w stosunku do 1928 r. wskaźnik cen produktów bezpośrednio sprzedawanych przez gospodarstwa rolne pod koniec roku 1932 wyniósł 39,8%, w tym dla ziemiopłodów 36,1%, dla zwierząt rzeźnych 38%, a dla nabiału 52,6% [Sprawozdanie... 1933].

Wychodząc z założenia, iż wysokie ceny są wynikiem działań karteli, skierowano także działania przeciwko ich polityce cenowej [Landau, Roszkowski 1995]. Wskaźnik surowców i półproduktów skartelizowanych pomimo wyraźnego spadku produkcji, w trakcie trwania kryzysu prawie nie uległ zmianie. Na początku 1932 r. wynosił 107,7%, podczas gdy wskaźnik cen artykułów przemysłowych spadł do 71,5%, a wskaźnik cen produktów rolnych do 49,6%. Miano nadzieję, iż rozmowy rządu z przemysłem zaowocują obniżkami cen. Niestety skończyło się tylko na oczekiwaniach. Do końca 1933 r. wskaźnik cen surowców i półfabrykatów spadł jedynie do 90,8%. Natomiast wskaźnik artykułów przemysłowych obniżył się do 61%, a produktów rolnych sprzedawanych przez rolników aż do 39,6% [Sprawozdanie... 1932, 1933]⁴.

Akcja obniżania ciężarów zadłużenia

W opinii Państwowego Banku Rolnego (PBR) sytuacja polskiego rolnictwa w przypadku zadłużenia w stosunku do pozostałych krajów nie była taka zła. Na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa w związku z międzynarodowymi konferencjami rolniczymi PBR dokonał na jesieni 1930 r. prowizorycznych obliczeń zadłużenia rolnictwa (tab. 1). Powyższe zestawienie nie obejmuje zadłużenia prywatnego i zadłużenia w instytucjach kredytu długoterminowego byłych państw zaborczych. Ze względu na ograniczone zasoby kapitałowe, w ocenie PBR zadłużenie u osób prywatnych nie mogło być znaczne, poza tym dzięki inflacji dawne prywatne zadłużenie rolnictwa uległo dewaluacji i w znacznym stopniu zostało spłacone. Nie mniej jednak zostało uznane za uciążliwe z powodu nadmiernie wysokiej stopy oprocentowania tych kredytów.

PBR w następnych latach dokonywał ponownych obliczeń zadłużeń krótko i średnioterminowe oraz długoterminowych rolnictwa w instytucjach kredytowych. Zgodnie z nimi na dzień 1 października 1932 r. zadłużenie rolnictwa z tytułu kredytów długoterminowych wyniosło 1680,5 mln zł, w tym na zadłużenie średnich i drobnych gospodarstw rolnych przypadło 958,7 mln zł, a pozostała kwota to kredyty zaciągnięte przez większą własność [Sprawozdanie... 1930, 1932]. W

¹ Dla wszystkich czterech zbóż dopłaty obniżono z 6 zł do 5 zł za 100 kg.

² Wskaźnik cen artykułów rolnych w 1929 przedstawiał się następująco: styczeń – 94,4%, październik – 80,6% i w listopadzie – 84,5%. Natomiast wskaźnik cen artykułów przemysłowych wykazywał minimalny spadek – styczeń 103,8%, październik – 102,7%, a w listopadzie – 102,1%

³ W 1932 r. w dalszym ciągu miało miejsce pogarszanie się stosunku cen artykułów sprzedawanych do cen artykułów nabywanych przez rolników. Stosunek ten wynosił pod koniec roku 51% wobec 61% w końcu 1931 r.

⁴ Dla ziemiopłodów wynosił 34,4%, dla zwierząt rzeźnych 41,9%, a dla nabiału 48,8%

Tabela 1. Stan zadłużenia polskiego rolnictwa na jesień 1930 r. według obliczeń Państwowego Banku Rolnego [mln zł]

Zadłużenie krótkoterminowe		Zadłużenie długoterminowe	
Spółdzielczość kredytowa	240,1	Kredyt hipoteczny w listach zastawnych i obligacjach	
Komunalne Kasy Oszczędności	25,0	Towarzystwa Kredytowe Ziemi	459,5
Gminne Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowe	6,0	Banki hipoteczne prywatne	95,8
Banki Prywatne	64,5	Bank Gospodarstwa Krajowego	55,6
Bank Gospodarstwa Krajowego	80,8	Państwowy Bank Rolny	304,6
Bank Polski	284,0	Razem	915,5
Państwowy Bank Rolny	250,2	Kredyt gotówkowy długoterminowy	
Razem	950,6	Bank Gospodarstwa Krajowego	42,4
		Państwowy Bank Rolny	341,8
		Razem	384,2
Razem zadłużenie krótkoterminowe i długoterminowe		2250,3	

Źródło: Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1930, Warszawa 1931, s. 10-11.

porównaniu do zadłużenia rolnictwa z tytułu kredytów długoterminowych przed pierwszą wojną światową było to czterokrotnie mniej⁵.

Ze względu na brak danych trudno natomiast jest ustalić wysokość zadłużenia rolnictwa przed pierwszą wojną światową z tytułu kredytu krótkoterminowego. Wskazówką może tu być jedynie informacja o ogólnej kwocie kredytów udzielonych przez instytucje drobnego kredytu. W 1912 r. wynosiła ona około 1,7 mld zł, co podobnie jak w przypadku kredytu długoterminowego było prawie czterokrotnie wyższe od zadłużenia rolnictwa w 1931 r. (0,5 mld zł) [Sprawozdanie... 1931]. Pomimo niewysokiej absolutnej kwoty zadłużenia, było ono niemniej jednak bardzo uciążliwe dla polskiego rolnictwa. Wynikało to z długotrwałego kryzysu w rolnictwie oraz nadmiernych obciążeń związanych z pobieranymi kredytami. Oprocentowanie zaciąganych pożyczek w stosunku do okresu z przed pierwszej wojny światowej było dwu, trzykrotnie, a często nawet wielokrotnie wyższe. Za jedno z głównych źródeł przesilenia finansowego na wsi polskiej w okresie międzywojennym należy uznać zadłużenie prywatne. Wysokie oprocentowanie tych kredytów oraz nieodpowiednie terminy spłat w żaden sposób nie odpowiadały potrzebom i warunkom polskiego rolnictwa [Sprawozdanie... 1932].

Konwersja zadłużenia długoterminowego

Aktem prawnym poprzedzającym wydanie ustawy konwersyjnej było rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1932 r. Dawało ono instytucjom kredytu długoterminowego prawo do konwertowania zaległości od kredytów na nowe pożyczki. Konwersja mogła być przeprowadzana nawet bez zgody dłużników, a nowe kredyty otrzymały przywilej pierwszeństwa hipotecznego na równi z pierwotnymi kredytami⁶.

Właściwa ustawa konwersyjna została wydana 20 grudnia 1932 r.⁷ umożliwiła przeprowadzenie przymusowej konwersji kredytów udzielonych przez polskie instytucje, w tym kredytu emisyjnego oraz wydanych na ich poczet listów zastawnych i obligacji. Ich oprocentowanie zostało znacznie obniżone, a okres umorzenia przedłużony⁸. Rozporządzenie wykonawcze do tej ustawy zostało wydane na początku 1933 r.

Wyżej wymienione trzy akty stworzyły podstawy prawne z dawna oczekiwane przez środowisko finansowe. Instytucje kredytowe mogły rozpocząć ustalanie warunków stopniowej i racjonalnej likwidacji udzielonych kredytów. Nie obawiając się, że może to odbić się negatywnie na kondycji gospodarczej zadłużonych gospodarstw czy też na substancji samych kredytów.

Zasady według, których Państwowy Bank Rolny miał dokonać konwersji kredytów w listach zastawnych i obligacjach melioracyjnych przedstawiały się następująco: do 4,5% rocznie zostało obniżo-

⁵ Szacowano, iż kwota zaciągniętych pożyczek przez gospodarstwa rolne na ziemiach polskich w instytucjach kredytu długoterminowego wynosiła około 7 mld zł.

⁶ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej DURP) 1932, nr 94, poz., 810.

⁷ Z pewnością dla pewnych punktów tej ustawy inspiracją była nowa niemiecka ustawa o uregulowaniu zaległych zobowiązań rolniczych, która weszła w życie 15 czerwca 1932 r. [Wierusz-Kowalski 1933].

⁸ DURP 1932, nr 115, poz., 950.

ne oprocentowanie wszystkich kredytów⁹. Okres umorzenia dla kredytów w listach zastawnych został ustalony na 55 lat, zaczynając od daty konwersji. Pierwsze trzy lata były zwolnione z amortyzacji kapitału i dłużnicy kredytu w listach zastawnych byli w tym czasie zobowiązani jedynie do uiszczania procentów. Natomiast okres amortyzacji dla kredytów zaciągniętych w obligacjach melioracyjnych został wydłużony do 36 lat, przy zachowaniu wcześniejszego 6 letniego okresu karencyjnego. Zaległe raty kredytów miały zostać odroczone na dogodnych warunkach i płatne począwszy od 1 października 1934 r. w drobnych kwotach [Sprawozdanie... 1933].

Konwersja zadłużenia krótkoterminowego

Przeprowadzenie akcji konwersyjnej zadłużenia krótkoterminowego umożliwiła ustawa z 24 marca 1933 r., uzupełniona rozporządzeniem wykonawczym Ministra Skarbu z 26 czerwca 1933 r.¹⁰. Jej celem było właściwe zapewnienie finansowej pomocy instytucjom, które dokonywały konwersji kredytów udzielonych rolnictwu przez zawieranie układów z dłużnikami. Precyzowała warunki na jakich mogły być zawierane układy konwersyjne. Okres zawarcia układu został określony zasadniczo na 7 lat. Mógł on zostać skrócony, ale tylko za zgodą dłużnika. Przez pierwsze rok lub dwa lata dłużnik był zwolniony ze spłaty kapitału pożyczki. Przez pozostały okres kapitał długu miał być spłacany w rosnących stopniowo ratach rocznych od 5 do 30% lub 50% pierwotnej kwoty kredytu. W ciągu dwóch pierwszych lat zadłużenie objęte układem konwersyjnym nie mogło zostać oprocentowane powyżej 6,25% w skali rocznej. Po upływie tych dwóch lat, ustalanie wysokości oprocentowania miało leżeć w gestii Ministra Skarbu.

Konwersji nie podlegały wierzytelności nieściągalne, wierzytelności, w przypadku których zachodziło prawdopodobieństwo, że mogą zostać spłacone bez ubiegania się do układu konwersyjnego. Dłużnik, który nie posiadał wymaganego zabezpieczenia również nie mógł liczyć na zawarcie układu. Jako zabezpieczenie bank wymagał od dłużnika oprócz jego osobistego zobowiązania w papiery wartościowe lub też hipotekę [Sprawozdanie... 1934].

Instytucje zawierające układy konwersyjne z dłużnikami otrzymywały od skarbu państwa dopłaty do oprocentowania skonwertowanych kredytów. Wielkość dopłat w zależności od wysokości udziału zadłużenia rolniczego w ogólnej kwocie udzielonych przez instytucję kredytową wahała się od 1 do 2% rocznie. Instytucje pośredniczące takie jak: spółdzielnie kredytowe, komunalne kasy oszczędności i gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe mogły liczyć na dodatkową dopłatę do 0,75% rocznie.

W przypadku poniesienia przez instytucje strat na kapitale wierzytelności objętych układem konwersyjnym, skarb państwa zobowiązał się do pokrycia ich w wysokości 50%. Ustawa na pokrycie kosztów wynikających z przeprowadzania akcji układów konwersyjnych związanych z pomocą skarbu państwa przewidywała 75 mln zł [Sprawozdanie... 1934]. Do sfinansowania akcji konwersyjnej została powołana specjalna instytucja pod nazwą „Bank Akceptacyjny” [Morawski 1998]. Była to spółka akcyjna, której kapitał zakładowy 12,5 mln zł został pokryty przez Skarb Państwa, Państwowy Bank Rolny, Bank Gospodarstwa Krajowego i Bank Polski. Bank Akceptacyjny wyposażono w poręczanie skarbu państwa w granicach 30% ogólnej sumy zobowiązań, do łącznej wysokości 75 mln zł.

Rola Banku Akceptacyjnego polegała na udzielaniu kredytu akceptacyjnego na podstawie wierzytelności rolniczych, na które zawarto układy konwersyjne. Na początku okres kredytu wynosił 7 lat przy oprocentowaniu odpowiadającemu aktualnej stopie dyskontowej Banku Polskiego. Instytucje kredytowe akcepty Banku Akceptacyjnego mogły wykorzystywać jedynie do zastąpienia zobowiązań i uzyskania kredytu w Banku Polskim. Niedopuszczalne było użycie otrzymanego kredytu na nowe operacje czynne. Zatwierdzaniem układów konwersyjnych zajmował się specjalny komitet konwersyjny powołany przy banku [Sprawozdanie... 1934].

Z kredytu w Banku Akceptacyjnym oraz pomocy ze strony skarbu państwa mogły korzystać: banki państwowe i prywatne, centrale finansowe i gospodarcze, spółdzielnie kredytowe, komunalne kasy oszczędności, gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe i przedsiębiorstwa wyznaczone przez ministra skarbu. Pomoc skarbu państwa dla spółdzielni kredytowych oraz kas komunalnych i gminnych udzielana była przede wszystkim za pośrednictwem banków państwowych i central finansowych.

Początkowo akcja konwersyjna zadłużenia krótkoterminowego przedstawiała się bardzo skromnie. Do końca 1933 r. zawarto tylko 1832 układy na kwotę 10,1 mln zł [Sprawozdanie... 1933].

⁹ Szerzej o Państwowym Banku Rolnym w Polsce międzywojennej [Nowak 1988]

¹⁰ DURP 1933 nr 50, poz. 395

Nowe uregulowania w kwestii ulg dla rolników w spłacie kredytu krótko i średnioterminowego przyniósł rok 1934. Zostały one wprowadzone na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 października 1934 r., uzupełnionego rozporządzeniem wykonawczym ministra skarbu z 11 grudnia 1934 r.¹¹. Zasadniczym zmianom uległy przepisy dotyczące konwersji długów rolniczych w instytucjach kredytu krótkoterminowego za pośrednictwem Banku Akceptacyjnego.

Najistotniejszą zmianą było zobowiązanie instytucji kredytowych do zawierania układów konwersyjnych z dłużnikami. Termin ich zawarcia wyznaczony został do końca 1935 r. Układy konwersyjne miały objąć, bez względu na ich stopień zadłużenia, wszystkie gospodarstwa grupy A oraz gospodarstwa grupy B, których zadłużenie mieściło się w 75% zrewidowanej wartości majątku¹². W przypadku uchylania się przez instytucje kredytowe od zawierania układów, na mocy ustawy dochodziło do automatycznego rozterminowania i obniżenia oprocentowania zadłużenia zgodnie z zasadami dotyczącymi prywatnych długów rolniczych. Z przymusu zawierania układów instytucje kredytowe były zwolnione w przypadku zadłużenia gospodarstw należących do grupy C, jeżeli ich zadłużenie nie przekraczało 50% wartości szacunku [Sprawozdanie... 1935].

Kolejna zmiana wprowadzona przez nowe przepisy dotyczyła rozszerzenia ulg w spłacie zadłużenia. Obniżeniu uległo oprocentowanie należności dla gospodarstw A i B z 6,25 do 4,5%. Okres spłaty zaciągniętych pożyczek został wydłużony dla gospodarstw z grupy A z 7 do 14 lat i dla grupy B z 7 do 10 lat. W celu szybszego odzyskania przez gospodarstwa rolne równowagi rolnej spłaty ułożono według rosnącej skali. Raty od całkowitej sumy długu w pierwszym roku zostały ustalone zaledwie na 2%, w drugim na 3%, a dopiero w kolejnych latach wynosiły 5 i 10% lub 15 i 20%. Liczono, iż dzięki temu zabiegowi uda się tym najbardziej zagrożonym gospodarstwom przetrwać kryzys. Nowe ulgi dotyczyły również należności skonwertowanych na poprzednich zasadach.

W przypadku układów dobrowolnie zawieranych z właścicielami grupy C okres spłaty wynosił 10 lat, a oprocentowanie maksymalnie 7,5% w skali rocznej. Przy czym tutaj warunki spłaty i oprocentowanie zadłużeń skonwertowanych do 1 grudnia 1934 r. pozostawały bez zmian.

Wcześniejsza pomoc ze strony skarbu państwa dla instytucji kredytowych na pokrycie strat na oprocentowaniu i kapitale wierzycelności objętych układami konwersyjnymi wynosząca 75 mln zł w związku z rozszerzeniem ulg dla dłużników musiała ulec zmianie. Nowe przepisy podwyższyły ją do wysokości 150 mln zł. Wzrosły także dopłaty do oprocentowania skonwertowanych należności. W zależności od stosunku kredytów rolniczych do ogólnej sumy kredytów udzielonych przez instytucje kredytowe wahały się od 1 do 3% w skali rocznej. Dodatkowe dopłaty przyznawane lokalnym instytucjom kredytowym pozostawały bez zmian z jednym wyjątkiem, że mogły one być podniesione do 1,25% dla instytucji korzystających z kredytów w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych. Pomoc skarbu państwa według tych przepisów miała być udzielana dla gospodarstw grupy A i B z pominięciem gospodarstw grupy C.

Pomoc skarbu państwa dotyczyła również podstaw finansowych działalności Banku Akceptacyjnego. Do kwoty 120 mln zł podniesiono kwotę poręki, do której skarb państwa odpowiadał za zobowiązania Banku Akceptacyjnego. Dodatkowo bank otrzymał prawo emitowania obligacji na łączną kwotę 100 mln zł. Obligacje posiadające gwarancje skarbu państwa miały służyć przejmowaniu należności instytucji kredytowych [Sprawozdanie... 1935].

Podsumowanie

W początkowym okresie kryzysu rolnictwo polskie, a szczególnie drobne i średnie gospodarstwa okazały się odporne na jego skutki. Ta grupa rolników posiadała największą zdolność do ograniczania budżetu swoich gospodarstw oraz szybkiego przechodzenia do stanu samowystarczalności. Ekstensywna gospodarka przeważająca w rolnictwie w Polsce międzywojennej okazała się w tym przypadku czynnikiem pozytywnym. Dzięki dużej elastyczności potrzeb, gospodarstwa te w mniejszym stopniu uzależnione od oddziaływań rynków mogły szybciej dopasowywać się do zmieniającej koniunktury. W miarę trwania kryzysu jego skutki były coraz bardziej dotkliwe dla rolnictwa i koniecznym stała się interwencja państwa. Początkowo polityka rolna rządu polegała na wprowadzeniu tymczasowego planu pomocy, który ograniczał się do zastosowania ulg podatkowych i taryfowych. Pozytywną rolę odegrała także państwowa akcja rezerwy zbożowej w handlu

¹¹ DURP 1934, nr 94, poz., 840. DURP 1934, nr 109, poz., 967

¹² Gospodarstwa wiejskie zostały podzielone na trzy grupy A, B i C, w zależności od obszaru gospodarstwa i miejsca jego położenia. Np. województwo warszawskie: grupa A – do 50 ha użytków rolnych, grupa B – od 50 do 500 ha użytków rolnych i grupa C – ponad 500 ha.

zbożem. To, iż pomimo kryzysu w dalszym ciągu udawało się utrzymywać dodatni bilans w handlu produktami rolnymi, w dużym stopniu należy uznać jako wynik polityki celnej i handlowej.

Szybko jednak okazało się, iż działania te nie były wystarczające. Szczególnym problemem stało się zadłużenie. Pomimo niewysokiej absolutnej jego kwoty, było niemniej jednak bardzo uciążliwe dla polskiego rolnictwa. Wynikało to z długotrwałego kryzysu w rolnictwie oraz nadmiernych obciążeń związanych z pobieranymi kredytami. Za jedno z głównych źródeł przesilenia finansowego na wsi polskiej w okresie międzywojennym należy uznać zadłużenie prywatne. Wysokie oprocentowanie tych kredytów oraz nieodpowiednie terminy spłat w żaden sposób nie odpowiadały potrzebom i warunkom polskiego rolnictwa.

Państwo, aby nie dopuścić do pogarszania się sytuacji zadłużonych rolników przeprowadziło akcję konwersji zadłużenia rolniczego, trwającą do 1936 r. Dzięki niej nie doszło do masowych licytacji zadłużonych gospodarstw rolnych, natomiast niestety nie został rozwiązany problem nadmiernego zadłużenia polskiej wsi, ciągnący się od XIX wieku.

Literatura

- Ciepielewski J. 1968. Wsie polska w latach wielkiego kryzysu 1929-1935. Materiały i dokumenty. Warszawa.
 Ciepielewski J. 1969: Finansowe problemy wsi w Polsce w latach 191-1939. *Finanse*, nr 5.
 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1932 r., nr 94, poz., 810.
 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1932 r., nr 115, poz., 950.
 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1933 r., nr 50, poz. 395.
 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1934 r., nr 94, poz., 840.
 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1934 r., nr 109, poz., 967.
 Kaliński J., Landau Z. 2003: Gospodarka Polski w XX wieku. PWE, Warszawa, 104.
 Landau Z., Roszkowski W. 1995: Polityka gospodarcza II RP i PRL. PWN, Warszawa, 201.
 Mieszcankowski M. 1983: Rolnictwo II Rzeczypospolitej. Książka i Wiedza, Warszawa.
 Morawski W. 1998: Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku. Muza, Warszawa.
 Rusinek Z. 1934: Przebieg walki z kryzysem rolnym w Polsce. *Rolnik Ekonomista*, t. XII, 31-35.
 Nowak M. 1988: Państwowy Bank Rolny w Drugiej Rzeczypospolitej. Kraków.
 Orczyk J. 1971: Produkcja rolna Polski w latach wielkiego kryzysu gospodarczego 1929-1935. Poznań.
 Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1934. 1995: Warszawa, 22-25.
 Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1930. 1931: Warszawa, 10-11, 14-15.
 Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1931. 1932: Warszawa, 16.
 Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1932. 1933: Warszawa, 14-15, 17-18, 30, 3-4.
 Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1933. 1934: Warszawa, 20-21, 41-42, 44-45.
 Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1935. 1936: Warszawa, 44-45.
 Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za rok 1936. 1937: Warszawa, 18.
 Wierusz-Kowalski M. 1933: Niemiecka ustawa oddłużeniowa. *Rolnictwo*, r. V, t. IV, 85-89.
 Żabko-Potapowicz A. 1936: Metody walki z kryzysem w rolnictwie. *Rolnik Ekonomista*, t. XIV, 94-102.

Summary

This work is the element of researches which are being conducted on agricultural credit in interwar Poland. In first period of crisis, Polish agriculture, especially small farms turned out resistance to its effects. This group of farmers had the biggest ability for reducing budget of their farms and for fast passing to the state of self-sufficiency. Extensive industry prevailing in agriculture in interwar Poland turned out in this case the positive factor. Due to needs 'big elasticity, these farms in smaller level addicted from market influences could adapt faster to changeable economic situation.

As far as last crisis, its effects were more and more severe for agriculture and state intervention was necessary. At first, agricultural govern politics consisted in submitting temporary support plan, which restricted itself to the application of tax and rate concession. National action of cereal reserve played positive role in cereal trade, too. In spite of crisis it was able to keep positive balance in agricultural products trade. To a large extent it must be accepted as the result of custom politics and trade politics.

Yet, it turned out right away, that these activities weren't sufficient. Debt became a special problem. In spite of its not high absolute quantity, the debt was nevertheless very onerous for Polish agriculture. It resulted from long-term crisis in agriculture and excessive burdens connected with taken credits.

The state, not to allow to worsen debted farmers' situation, had carried out the action of conversion of agricultural debt which had lasted till 1936. Due to it, there weren't mass auctions of debted farms, but unfortunately the problem of village excessive debt had not been solved.

Adres do korespondencji:

dr Mirosław Kłusek
 Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
 Wydział Rolniczo-Ekonomiczny, Katedra Socjologii i Rozwoju Wsi
 al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
 tel. (0 12) 662 43 74/75
 e-mail: mirekklusek@op.pl